

HEGEDŰS GYULA

A brit tulajdon államosítása Magyarországon, 1945–1950

A második világháború előtti években több száz brit állampolgár élt és dolgozott Magyarországon, néhány angol cég magyar leányvállalatokat működtetett, és brit alattvalók ezrei rendelkeztek magyar részvényekkel, kötvényekkel, ingatlannal, sőt néhányan még földbirtokkal is.¹ A háború alatt a két ország között fennálló hadiállapot ellenére a brit állampolgárok megtarthatták magyarországi tulajdonaikat, de a hadműveletek és a bombázások az ő javaikban is komoly károkat okoztak. A fegyverszüneti egyezmény 13. cikke értelmében a magyar kormány kötelezte magát arra, hogy „az Egyesült Nemzetek és azok polgárainak összes törvényes jogait és érdekeit illetően, a háború előtti helyzetet állítja vissza, és teljes épségben visszaszolgáltatja azok tulajdonát”.² Később a békeszerződés 26. cikke részletesen szabályozta is a tulajdon visszaállításának, illetve a kártalanításnak a módját. Az ellenségeskedések elmúltával az angol állampolgárok el is kezdtek érdeklődni magyarországi javaik iránt, többen visszatértek az országba, az angol tulajdonú üzemekben újraindult a termelés.

A magyar gazdasági rendszer szovjet mintára történő fokozatos átalakítása a külföldi vagyont is érzékenyen érintette. Bár az államosítások ellenére elvileg 1949 decemberéig a külföldi, így a brit tulajdonban lévő vállalatok zavartalanul működhettek, a valóságban 1946-tól egyre nehezebb körülmények között találták magukat. Az alábbiakban megkíséreltem felvázolni, hogy miként maradhattak fenn viszonylag sokáig a brit magáncégek Magyarországon, milyen eszközökkel próbálta az angol

¹ Írásomban az „angol”-t a „brit” szinonimájaként használom.

² Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. II. k. 381.

diplomácia megvédeni állampolgárai érdekeit, és hogyan szorult ki végül a brit tulajdon az országból.

A földreform és a brit tulajdon (1945–1951)

Bár nem államosítást jelentett, az 1945. március 17-én megjelent földreformrendelet angol tulajdont is érintett. Alvary Douglas Frederick Gascoigne, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) brit politikai missziójának vezetője a Foreign Office-nak küldött részletes jelentéseiben azt fejtegette, hogy a földosztás alkotmányellenes volt, mivel végrehajtását nem törvény, hanem rendelet szabályozta.³ (Ezen az angol állásponton nem sokat változtatott, hogy később az Ideiglenes Nemzetgyűlés törvénybe is iktatta a földosztást.) Az elvi kifogásokon túl hamarosan konkrét sérelmekkel kereste fel a magyar kormányt, mivel a földreform során néhány brit állampolgár földjét is kisajátították. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945. április 2-án kelt átiratában közölte Nagy Imre földművelésügyi miniszterrel, hogy Gascoigne szóban tiltakozott nála, amiért Frank Wooster angol állampolgár bucsai birtokának területét is elkezdték fölosztani.⁴ A követ később szót emelt az füzesgyarmati Wenckheim-birtok kisajátítása ellen is.⁵

Gyöngyösi János külügyminiszter egy, a miniszterelnöknek írt feljegyzésében érzékletesen fejtette ki, hogy milyen nehéz helyzetbe került a kormány és kerültek a helyi hivatalnokok a brit tulajdonban lévő birtokok felosztása miatt: „A földreform végrehajtása során érthető megütöközést keltett a békés megyei földéhes parasztság körében, hogy 3–4 nagybirtok, amelyhez a földosztás tekintetében hozzányúlni nem szabad azon a címen, hogy az angol állampolgár tulajdona. Ezt az érvelést nemcsak parasztjaink, de helyi hatóságaink sem tudták megérteni, mert ezeken a birtokokon tulajdonosként ők soha angolt nem láttak, hanem a tulajdonost a reakciós Wenckheim-grófok és Frank Wooster esetében annak magyar uradalmi intézője képviselte. Amellett érthetően szemet szúrt a parasztoknak az, hogy például a bucsai Wooster-birtok teljesen érintetlenül maradt jószágállományával és gabonarakárával a hadműveletek következtében feldúlt és kifosztott pusztaság közepén mint a

³ BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. 2. kiadás, Kossuth Kiadó, Budapest, 1988. 30.

⁴ Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök átirata Nagy Imre földművelésügyi miniszternek, 1945. április 2. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-J-1-k 39. d. 244. tétel.

⁵ Külügyminisztériumi feljegyzés, 1945. április 14. Uo.

feudalizmus vára maradt meg. Lélektanilag tehát érthető, ha a parasztság és az ottani autonóm földosztó szervek a brit tulajdonjogot nem respektálták. Meggyőződésem, és ennek Gascoigne követ úr előtt is kifejezést adtam, hogy a folyamat meggátlása vagy a felosztott birtok helyreállítása karhatalommal – ha az rendelkezésünkre is állott volna – olyan súlyos zavarokat idézett volna elő, amely ezen birtokügynek anyagi értékével egyáltalán nem állana arányban. Éppen ezért az angol követ úr előtt kihangsúlyoztam, hogy a felsorolt okokból a földosztás meggátlása a magyar kormánynak nem állott módjában, természetesen vállalja azonban mindazokat a kártérítési kötelezettségeket, amelyek a fegyverszüneti egyezmény 13. szakaszából következnek.”⁶ A birtok felosztását a magyar kormány nem is próbálta megakadályozni, ezért Woosterné még évekig levelezett a magyar hatóságokkal.

Ugyanakkor a magyar kormány brit tulajdonnak ismerte el a Wooster-birtokot, mégpedig azért, mert ott a magyar származású feleség a házasság folytán brit alattvaló lett. A Wenckheim-birtok esetében azonban éppen fordított volt a helyzet, hiszen az angol születésű Wenckheim grófné házassága következtében a magyar jogszabályok alapján magyar állampolgár lett, és férje halála után is az maradt. A magyar kormány erre hivatkozva nem fogadta el az özvegy tiltakozását. Ráadásul egy idő után Gascoigne is belátta, hogy az angol tulajdonban lévő nagybirtokok felosztása elkerülhetetlen, ezért április végén már csak annak kijelentését kérte Gyöngyösitől, hogy a magyar kormány forgalmi áron fogja kártalanítani a tulajdonosokat.⁷

Időközben a legkülönbözőbb állami szervekben kezdték felismerni, hogy milyen súlyos külpolitikai problémákat okozhatnak a helyi hatóságok túlkapásai, illetve milyen bonyodalmakhoz vezethet a rendelet szigorúan szó szerinti értelmezése. Eröss János, a Jóvátételi Hivatal államtitkára például a Helvécia Rt. földbirtokainak szétoztásával kapcsolatban a következőkre hívta fel a miniszterelnök figyelmét: „...az ehhez hasonló, az ország külpolitikai céljaival nem egybehangolt intézkedések véleményem szerint igen veszélyesek. A földreformhoz nagy nemzeti érdekek fűződnek, de ezen érdekeknek kíméletlen és jogszerűtlen érvényesítése hasonló esetekben feltétlenül kisebb hasznot fog csak az országra hozni, mint amekkora kárt okozhat.”⁸ A miniszterelnöki hivatal válaszában leírta: a kormány úgy értelmezi a fegyverszüneti egyezmény 13.

⁶ Gyöngyösi János külügyminiszter levele Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek, 1945. április 23. Uo.

⁷ Gyöngyösi János levele Dálnoki Miklós Bélának, 1945. április 23. Uo.

⁸ Eröss János államtitkár (Jóvátételi Hivatal) feljegyzése, 1946. június 4. Uo.

cikkét, hogy az Egyesült Nemzetek állampolgárainak ingatlanait is ki lehet sajátítani a földreform céljaira, de a tulajdonosoknak teljes kártalanítást kell nyújtani.⁹

Bár Gascoigne első reakciói a földreformrendeletre meglehetősen hevesek voltak, az angol kormány nem vitatta a magyar kormány jogát, hogy az országban lévő földbirtokokat (függetlenül a tulajdonos állampolgárságától) valamilyen okból törvényesen kisajátítsa. 1948 augusztusában jelent meg a 9000/1948. Korm. sz. rendelet, amely korlátozta a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletét. Amikor a budapesti követség utasítást kért ezzel kapcsolatban a Foreign Office-tól, azt a választ kapta, hogy nem lenne szerencsés tiltakozniuk a jogszabály miatt, hiszen a helyi hatóságoknak Nagy-Britanniában is jogukban áll földbirtokokat kisajátítani és azokat bárkinek bérbe adni. Természetesen – tették hozzá – ott a földbirtokos megfelelő kártalanításban részesül, és a bérlők kiválasztásánál nem érvényesülnek politikai szempontok. Éppen ezért a magyarországi gyakorlatot csak akkor szabad vitatni, és csupán akkor léphetnek fel emiatt, ha egy angol földbirtokost bizonyítottan diszkrimináció ér.¹⁰

A volt földbirtokosok kártalanítása érdekében azonban sokáig semmi sem történt, noha az angolok több alkalommal sürgették. Amikor az 1948. április 16-án megjelent 3 520/1948. Korm. sz. rendelettel a kormány létrehozott egy bizottságot a békeszerződés 26. cikke alapján benyújtott kártérítések elbírálására, Londonban úgy ítélték meg, hogy ez jó alkalom a földreformmal kapcsolatos kárigények ismételt felvetésére. A Külügyminisztérium ezután közölte a brit követséggel: a magyar kormány hajlandó a földreform miatti kárigényekkel kapcsolatban ugyanazt az eljárást alkalmazni, mint a háborús kárigények esetében.¹¹ Miután így sikerült legalább a bejelentési eljárás menetében megállapodni, Wallinger angol követ 1951 áprilisában elküldte az első kárigénylistát, amelyen 12 brit állampolgár és vállalat szerepelt, akiknek (amelyeknek) földbirtokát kisajátították.¹² Az év folyamán további angol, ausztrál és kanadai személyek, illetve cégek kárigényét jelentette be a követség. Egy 1951. október 2-án kelt pénzügyminisztériumi feljegyzés szerint a földreformmal kapcsolatos kárigények összege 527 354 800

⁹ A Miniszterelnöki Hivatal választervezete Erőss Jánosnak, 1946. június 11. Uo.

¹⁰ A Foreign Office Southern Department levele Chancerynek, a budapesti brit követség titkárának, 1948. december 30. National Archives, London (a továbbiakban: NA) FO 371/72382. XC/A 016197 (Politikorténeti és Szakszervezeti Levéltár [a továbbiakban: PIL] 508. f. 1/135. ő. e.).

¹¹ Őri István feljegyzése, 1951. április 25. MOL XIX-J-1-k 40. d. 244/a tétel.

¹² Geoffrey Wallinger brit követ jegyzéke Kállai Gyula külügyminiszternek, 1951. április 20. Uo.

forintra rúgott.¹³ Ezután azonban évekig semmi sem történt a földbirtokukat elveszített angol tulajdonosok kártalanítása érdekében.

Brit cégek Magyarországon (1945–1948)

A háborút követő hónapokban a magyarországi brit cégek ugyanazokkal a problémákkal küszködtek, mint a magyar tulajdonú vállalkozások. Sok gyár komoly háborús károkat szenvedett, és gondot okozott a nyersanyag beszerzése is. Ráadásul az Ideiglenes Nemzeti Kormány zárolta a magyar bankokban vezetett számláikat, ezért nem tudták fizetni az alkalmazottaikat, és az épületek, gépek rendbehozatala is nehézségekbe ütközött. Emiatt Oliver Pearce Edgcumbe tábornok, a SZEB brit tagja 1945 májusában kérte a zárt számlák részleges feloldását.¹⁴

A SZEB brit képviselői folyamatosan figyelemmel kísérték az angol cégek helyzetét. Edgcumbe tábornok a SZEB második, 1945. június 5-i ülésén kijelentette, hogy az angol kormány érdeklődik a magyarországi brit cégek állapota iránt, és engedélyt kért arra, hogy képviselői felkereshessék az üzemeket.¹⁵ 1945. december 10-én pedig Vorosilovon, a SZEB elnökén keresztül részletes memorandumot küldött a magyar kormánynak. Ebben azt írta, hogy figyelembe véve Magyarország általános és gazdasági helyzetét, eddig nem volt elvárható, hogy a fegyverszüneti egyezmény alapján valóban visszaszolgáltassa az Egyesült Nemzetek vagyionát, de úgy látja, hogy a kormány nem is tett meg mindent ennek érdekében. Bírált több olyan intézkedést, amelyekkel szerinte a magyar kormány megsértette az angol tulajdonosok érdekeit, és hangsúlyosan felhívta a magyar fél figyelmét a fegyverszünet 13. cikkének betartására.¹⁶

Bár a brit diplomaták később többször is indokoltnak látták, hogy tiltakozzanak a magyar kormánynál a brit cégek érdekében, 1945–46-ban az angol vállalkozások viszonylag háborítatlanul tevékenykedhettek Magyarországon.

A legfontosabb brit érdekeltségek angol anyacégek leányvállalataiként működtek. A négy legnagyobb a Shell Kőolaj Rt. (Anglo-Saxon Petroleum Company Ltd.), a Magyar Ruggyantaárugyár Rt. (Dunlop), az

¹³ Száberszki József pénzügyminisztériumi főosztályvezető feljegyzése Berei Andor külügyminiszter-helyettesnek, 1951. október 2. MOL XIX-J-1-j 69. d. 244. tétel.

¹⁴ Edgcumbe levele Vorosilovnak, BMH/423/Econ-Fin., 1945. május 8. MOL XIX-J-1-k 39. d. 244. tétel.

¹⁵ FEITL István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 49.

¹⁶ Edgcumbe memoranduma a magyar kormánynak, 1945. december 10. MOL XIX-J-1-k 39. d. 244. tétel.

Első Magyar Cérnagyár Rt. (A. & J. Coats, Glasgow) és a Hutter és Lever Rt. (Unilever) volt (zárójelben az anyavállalat neve).

Szintén 100%-os angol tulajdonban állt több kisebb cég, például az Angol–Magyar Jutafonó (A. & S. Henry Ltd., Manchester), az Első Magyar Gyapjúmosó és Finomposztógyár Rt. (National Securities Corporation) és az Asphaltipari és Útépitő Rt. (Neuchatel Asphalt). A National Securities cég volt a többségi tulajdonosa a Pesti Takarékpénztárnak is. Az Angol–Magyar Bank, a Magyar Általános Hitelbank és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tulajdonosai között szintén találunk angol részvényeseket. Ráadásul az Angol–Magyar Bank tizenhat kisebb magyarországi cégben rendelkezett tulajdonnal.¹⁷ Egy 1949-es kimutatás összesen 46 olyan vállalatot, bankot és biztosítótársaságot sorol fel, amelyekben 50%-nál nagyobb volt az angol tulajdon aránya. Összértékük elérte a 80 000 000 forintot.¹⁸ Igen sok olyan cég működött az országban, amelynek kisebbségi (tehát 50%-nál kisebb üzletrésszel rendelkező) tulajdonosai angol állampolgárok voltak. Egy 1957-ben készült lista 140 kisebb-nagyobb céget és 21 bankot sorol fel, amelyeknek tulajdonosai között brit személyek vagy cégek is szerepeltek.¹⁹

A legjelentősebb magyarországi brit cég kétségkívül a Shell volt. A vállalat piaci részesedése elérte a 25%-ot, vagyonát 23 000 000 forintra becsülték, és több mint 700 alkalmazottat foglalkoztatott.²⁰ Az olajfeldolgozó-ipar másik két szereplője az amerikai Vacuum és az 1946 nyarán létrejött Magyar–Szovjet Olajművek Rt., a MOLAJ volt. A többi szovjet–magyar vegyesvállalathoz – és a 100%-os szovjet tulajdonban lévő vállalatokhoz – hasonlóan, a MOLAJ kezdettől fogva kedvezményes elbánásban részesült. Ez különösen akkor lett nyilvánvaló, amikor 1947 áprilisában a magyar kormány felmentette a szovjet–magyar vállalatokat egy sor adó és illeték alól.²¹ A brit tiltakozásra, amely szerint ez a

¹⁷ Edgcumbe jegyzéke a magyar kormánynak, No. BMH/401/Econ-Fin., 1945. május 31. Uo.

¹⁸ „Kimutatás magyarországi vállalatokkal kapcsolatos nagybritanniai természetes és jogi személyek által bejelentett 50%-os, vagy azon felüli érdekeltségekről.” MOL M-KS 276. f. 116/14. ó. e.

¹⁹ A brit követtség 1082/1957. sz. jegyzékének melléklete. MOL XIX-J-1-k 37. d. 199. tétel.

²⁰ Az MDP Államgazdasági Osztályának 1949-ben készült kimutatásai alapján. Bányászat és gyáriparból (mezőgazdasági ipar nélkül) az idegen érdekeltségű vállalatok felsorolása; Külföldi érdekeltségek magyarországi vállalatokban. MOL M-KS 276. f. 116/14. ó. e.

²¹ A 4 250/1947. M. E. számú rendelet a „MOLAJ” Magyar–Szovjet Olajművek Rt. adó- és illetékkedvezménye tárgyában felmentette a vállalatot többek között a társulati adó, a vagyonadó, a vagyontöbblet-adó, az együttes kereseti és jövedelemadó, valamint az ingatlanvagyon-átruházási, a részvénykibocsátási, illetve az alakuláskor és törzstőkeemeléskor fizetendő illeték alól. Az 1947. augusztus 18-án kelt 10 310/1947. Korm. számú rendelet alapján a szovjet és a szovjet–magyar vállalatok mentesültek az egy-szeri vagyondézsma és az egyszeri vagyonszaporulati dézsma fizetése alól is.

diszkriminatív eljárás sérti a fegyverszüneti egyezmény 13. pontját, a magyar kormány azt válaszolta, hogy a Shell is megkapja ugyanazokat a kedvezményeket, ha igazolja, hogy jelentős mértékben hozzájárul a nemzetgazdasághoz, és megfelel bizonyos feltételeknek. Hónapokig tartó halogatás után a brit követség csak 1948 áprilisában kapott konkrét választ. Ebben a Külügyminisztérium kifejtette, hogy a szovjet–magyar vállalatok az 1931. évi iparfejlesztési törvény alapján kaptak adómentességet, az 1947-es rendeletek célja csupán az eljárás egyszerűsítése volt. Az 1931-es törvény pedig előírta, hogy a vállalatoknak alapításuk után egy éven belül be kell nyújtaniuk az adómentességre vonatkozó kérelmet. Mivel a Shell magyarországi leányvállalata 1928-ban jött létre, a magyar kormány nem fogadhatja el a kérelmét.²² Ez a furfangos jogi érvelés természetesen nem győzte meg az angolokat, de sorozatos tiltakozásaikra nem kaptak érdemi választ.

A magyar hatóságok egyéb eszközöket is felhasználtak a szovjet tulajdon előnyben részesítésére és az angolszász vállalatok diszkriminációjára. Ennek egyik leglátványosabb és leghatásosabb módja a nyersolaj elosztása volt. Edgcumbe tábornok már a SZEB 1947. január 17-i ülésén felhívta a figyelmet arra, hogy a Shell jóval kevesebb nyersolajat kap, mint a háború előtt. Egy az MKP iratai között fennmaradt, 1947. április végén készült jelentés szerint szakmai szempontból nézve az angolszász finomítókat kellene előnyben részesíteni, de „politikai okok ennek az ellenkezőjét teszik szükségessé. [...] A probléma megoldása természetesen csak egy lehet: államosítás. Ha ez az angolszász vállalatokra tekintettel külpolitikai okokból nem valósítható meg, akkor a legerélyesebb állami ellenőrzés mellett végrehajtandó racionalizálásra van szükség.”²³

A magyar hatóságok ezenkívül a legkülönbözőbb módokon igyekeztek a brit és az amerikai olajtársaságok működését ellehetetleníteni. A SZEB 1946. december 6-i ülésén Edgcumbe szóvá tette, hogy a Shell üzemeit szovjet csapatok ellenőrzik, amire Szviridov többek között azt válaszolta: „Amikor a cég elkezd teljesíteni a magyar kormány előtti kötelezettségeit, akkor az ellenőrzés szükségessége is megszűnik.”²⁴

A Shell ráadásul csak a Szovjetunióba exportálhatta finomított termékeit, és rendszerint a legkevesébé jövedelmező termékek előállításával bízták meg; a komolyabb profitot termelő tevékenységek a MOLAJ-nak jutottak. Ráadásul a magyar kormány hosszú ideig nem rendezte a Shell-

²² Külügyminisztériumi jegyzéktervezet, 1948. április 6. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

²³ FÉTL István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* I. m. 281.

²⁴ Uo. 269–270.

lel szemben fennálló tartozásait, amelyek 1947 végén már majdnem 10 500 000 millió forintra rúgtak.²⁵ Az angolok hamar levonták a következtetést: a magyarok célja minden bizonnyal az, hogy a céget csődbe vigyék. A Shell magyarországi képviselőjének még Vas Zoltánnal, a Gazdasági Főtanács főtítkárával is sikerült kieszközölnie egy találkozót, aki a megbeszélés végén azt mondta neki, hogy a magyar kormány hajlandó lenne felvásárolni a vállalatot „fontért vagy dollárért”, de konkrét összeget nem említett, angol tárgyalópartnere pedig nem kérdezett rá. Az eseményről a Foreign Office-nak beszámoló brit diplomata azonban kételkedett abban, hogy Vas komolyan gondolta volna az ajánlatot, hiszen Magyarország nem is rendelkezett elegendő valutával.²⁶

A 100 főnél nagyobb cégek államosítása

A szénbányák és erőművek államosításáról szóló 1946. évi XIII. törvény nem érintett angol tulajdont. Ezek államosítása nem is nagyon keltette fel Nagy-Britannia figyelmét, hiszen ott is éppen hasonló lépésekre készültek, noha egészen más körülmények között. 1947-ben került sor a nagybankok államosítására, de ez szintén nem vonatkozott angol tulajdonosokra, mivel csak a magyar tulajdonban levő részvények államosítását írta elő. Egyértelmű volt azonban, hogy a nem is túl távoli jövőben a magyar gazdaság további területei kerülnek majd állami ellenőrzés alá.

1948 márciusában jelent meg a 3 500/1948. Korm. sz. rendelet a vállalatok élére kinevezendő vezetőkről. A rendelet nem tett különbséget a magyar és a külföldi cégek között, bár a kormány később azt közölte a brit követséggel, hogy azokat a cégeket tekintik külföldinek, amelyekben a részvények több mint 50%-át külföldi állampolgárok birtokolják.²⁷ Ennek ellenére számos angol cég jelezte a brit követségnek, hogy egy-egy kijelölt vállalatvezető vagy a munkástanács elnöke átvette a cég irányítását. A „komisszárok” – ahogy az angol diplomaták jelentéseiben nevezték őket – olyan vitathatatlanul brit tulajdonban lévő vállalatoknál is megjelentek, mint a Shell, az Unilever, a Coats, a Dunlop és az

²⁵ Alexander Helm brit követ 187., 188. és 189. sz. jegyzékei a magyar kormányhoz, 1948. május 25. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

²⁶ Chancery távirata a Foreign Office Southern Departmentnek, 1948. június 25. NA FO 371/72411. XCA19267 (PIL 508. f. 1/184. 6. e.).

²⁷ Az Ipari Minisztérium jegyzéke a budapesti brit követségnek, No. 1182/Pol. 1948, 1948. április 8. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

A. & S. Henry leányvállalatai. A tiltakozások hatására a kormány néhány hét múlva visszahívta az új vállalatvezetőket az öt legnagyobb angol cégtől, de a kisebb vállalatok nem voltak ennyire szerencsések. Többen panaszkodtak a brit követségnél arról, hogy a „komisszárok” elkótyavetyélik a cégek vagyonát.²⁸ Alexander Knox Helm követ 20 és 30 közöttire becsülte az ilyen cégek számát, bár a Foreign Office-nak írt jelentésében megjegyezte, hogy „szinte mindegyikük viszonylag csekély jelentőségű, és olyan honosított brit alattvalók tulajdona, akik osztrák (bécsi zsidó), cseh vagy lengyel születésűek”.²⁹

A következő fontos lépés az államosítások sorában az 1948. április 29-én megjelent XXV. törvény volt, amely szerint állami tulajdonba került minden olyan iparvállalat, amely 100 főnél többet foglalkoztatott. A törvény 11. cikke részletesen szabályozza a külföldi érdekeltségek helyzetét: e szerint a szocializálás „nem terjed ki külföldi állampolgárok és külföldön székhellyel bíró jogi személyek tulajdonára”, de csak akkor, ha a tulajdonukat 1945. január 20-a előtt szerezték. Fontos előírás volt, hogy az államosítás szempontjából csak azokat a volt magyar állampolgárokat tekintették külföldinek, akik 1931. augusztus 8-a előtt szereztek külföldi állampolgárságot.

Helm természetesen részletesen beszámolt Ernest Bevin külügyminiszternek a törvény várható következményeiről. Úgy vélte: a kártalanítás kérdése fel sem merülhet, mivel a külföldi részvényeket, illetve üzletrészeket nem államosították. Azok a brit tulajdonosok, akik többségi részvényt pakettel vagy tulajdonrészrel rendelkeztek, ugyanúgy ellenőrizhették vállalkozásukat, mint korábban. A kisebbségi tulajdonosok azonban ezután nem vásárolhattak újabb részvényeket, és teljes mértékben ki lettek szolgáltatva a magyar államnak mint többségi tulajdonosnak. Magyarországi tulajdonukat magánszemélyeknek nem adhatták el, a magyar állam pedig nem akarta megvásárolni tőlük, hiszen többségi tulajdonosként már úgyszólván teljes mértékben ellenőrizte ezeket a cégeket. Természetesen a külföldi tulajdonosoknak ezután semmi reményük sem volt arra, hogy osztalékot kapjanak részvényeik után. A budapesti követ a többségi tulajdonnal rendelkező angol állampolgároknak és cégeknek sem jósolt nagy jövőt, hiszen versenytársaik mind állami vállalatok lettek, amelyekkel hosszú távon biztosan nem tudnak versenyezni. (A nyersanyagelosztástól az adórendszer módosításáig a magyar államnak igen

²⁸ Helm budapesti brit követ Ernest Bevin külügyminiszternek, 1948. május 5. NA FO 371/72411. XCA19267 (PIL 508. f. 1/184. ő. e.).

²⁹ Helm budapesti brit követ Bevin külügyminiszternek, No. 211. 1948. június 4. Uo.

sok eszköze volt az állami vállalatok támogatására.) Helm a következő szavakkal zárta jelentését: „A rezsim könyörtelen harcot vív a kapitalizmus-sal, és a hazai tulajdonosokat már likvidálta. Pillanatnyilag a külföldi tulajdonosokkal finomabban bánnak, mivel a rendszernek szüksége van rájuk. De nincs kétségem afelől, hogy végül teljesen ki fogják facsarni őket olyan módszerek segítségével, amelyek bár kevésbé gyorsak és direktek, mint az államosítási törvény, de hosszú távon nem kevésbé hatékonyak.”³⁰ A Foreign Office-ban is tisztában voltak azzal, hogy az angol cégek csak azért működhetnek még egy ideig, mert a népgazdasági tervek végrehajtása miatt Budapestnek nagy szüksége van rájuk.³¹

Komoly problémákat okozott az államosítási törvénynek az a rendelkezése, amely előírta, hogy a külföldi tulajdonban lévő részvényeket 1948. június 30-ig be kellett jelenteni a magyar hatóságoknak vagy külképviseleteknek. A londoni magyar követség ilyen értelmű hirdetéseket tett közzé több londoni napilapban, de a külképviselet tagjai teljesen tájékozatlanok voltak, és sok esetben félrevezető vagy téves információkat adtak az érdeklődőknek. A budapesti angol követ jegyzékben is tiltakozott emiatt. Angol kérésre a határidőt később augusztus végéig meghosszabbították. Eddig az időpontig összesen 873 brit állampolgár jelentette be részvényeit a londoni magyar követségen.³² 1948 októberében Londonban megalakult egy bizottság, amely a magyarországi cégekben kisebbségi részvénytulajdonnal rendelkező brit állampolgárok érdekeit képviselte.³³

Az államosítási törvény után a brit kormánynak el kellett döntenie, milyen politikát kövessen a Magyarországon működő angol vállalatokkal kapcsolatban. Helm fent idézett véleményével általában egyetértettek a Foreign Office munkatársai. Chancery, a budapesti követség kereskedelmi titkára hasonló gondolatokat fogalmazott meg egyik jelentésében: „Véleményünk szerint az a helyzet, hogy e brit vállalkozások [...] további jelenlétét a magyar kormány csak addig fogja tolerálni, amíg úgy gondolja, hogy ez áll érdekében. Jelen körülmények között rendelkezünk olyan eszközökkel, amelyekkel nyomást fejthetünk ki érdekükben, de valószínűnek tűnik, hogy intervenciónk egyre kevésbé lesz

³⁰ Uo.

³¹ J. C. Petersen memoranduma. 1948. május 22. Uo.

³² Erőss János kereskedelmi attasé (londoni magyar követség) jelentése a Pénzügyi Központnak, No. 7967/1948, 1948. október 7. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

³³ A British Shareholders' Committee for Hungarian Companies levele N. E. Coxnak (Foreign Office), 1949. február 3. NA FO 371/78562.36393 (PIL 508. f. 1/167. ó. e.).

hatékony, míg a cégek értéke folyamatosan csökkenni fog.” Emellett azt javasolja: „küzdünk azért, hogy minden tőlünk telhető módon megvédjük őket, amíg itt vannak, de meg kell ragadniuk az első adandó alkalmat arra, hogy eladják tulajdonukat és kivonuljanak”.³⁴ A Foreign Office végül ezt a politikát követte az összes Kelet-Európában működő brit vállalattal kapcsolatban.

A budapesti brit követség eközben folyamatosan követelte a magyar kormány által kinevezett vezetők visszahívását az angol tulajdonban lévő vállalatoktól. Erőfeszítéseik több esetben sikerrel jártak, de az egyik legjelentősebb magyarországi brit leányvállalat, a Hutter és Lever nem tudta elkerülni az állami ellenőrzést. Cavan Elliot ügyvezető igazgatót kémkedés vádjával letartóztatták, majd kiutasították az országból. Az igazgatótanács magyar tagjai közül kettőt már korábban vád alá helyeztek „szabálytalan ügyvezetés miatt”; ők lemondtak pozíciójukról. A holland nemzetiségű tag nem tartózkodott Magyarországon, az egyetlen megmaradt magyar tag 1948 októberében maga kérte állami vállalatvezető kirendelését.³⁵ 1948 második felében általában is megszorodtak a brit cégek vezetői és alkalmazottaik elleni különféle intézkedések: szabotázzsal, csalással, ipari kémkedéssel, sikkasztással vádolták őket és sokukat börtönbüntetésre ítélték.³⁶

A magyar kormány és különböző hivatalai egyéb módokon is igyekeztek ellehetetleníteni a külföldi cégek működését. Ennek egyik módja volt a vagyondézsma címen kivetett adó és az úgynevezett árlefölözés. Az utóbbi értelmében az ipari vállalatok hasznát maximum 5%-ban, az idénycikkeket előállító cégeket 8%-ban határozták meg. Az ezt meghaladó hasznat be kellett fizetni az államkincstárba. Az ilyen jellegű intézkedések jogosságát elvileg az angolok sem vitatták, de többször tiltakoztak, mondván: a magyar kormány e követelések behajtása során hátrányosan megkülönböztette a külföldi tulajdont.³⁷

Az 1948. évi államosítási törvény tehát elvileg nem vonatkozott a külföldi tulajdonra, ennek ellenére Londonban a minisztériumi szobákban és a brit vállalatok magyarországi irodáiban is világosan látták, hogy az angol vállalkozások napjai meg vannak számlálva. A Foreign Office-ban

³⁴ Chancery levele a Foreign Office Southern Departmentnek, 1948. június 25. NA FO 371/72411. XCA19267 (PIL 508. f. 1/184. 6. e.).

³⁵ Ipari minisztériumi feljegyzés, 1949. január 12. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

³⁶ J. & P. Coats vállalat memoranduma a Foreign Office-nak, 1948. december 29. NA FO 371/78562.36393 (PIL 508. f. 1/166. 6. e.).

³⁷ Helm Aide Memoire-ja a Külügyminisztériumnak, No. 160/40/48, 1948. november 1.; a KÜM szóbeli jegyzéke, No. 2137/pol.-1948., 1948. november 11. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

úgy vélték, hogy a magyar kormány addig tűri majd el a nyugati cégek jelenlétét, amíg Moszkvából meg nem érkezik az utasítás azok likvidálására. Helm követ szerint az sem lehetett véletlen, hogy a Szovjetunió alig néhány héttel az államosítási törvény kihirdetése után jelentette be, hogy a magyar háborús jóvátétel összegét 65 000 000 dollárral csökkenti.³⁸

Kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások Londonban (1949–1950)

Az egyre sokasodó vitás kérdések ellenére 1949 januárjában a brit és a magyar kormány megállapodott arról, hogy kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat kezdenek. E megbeszélések alkalmat adtak Londonnak arra, hogy a magyarországi brit cégek problémáját is felvesse. Bár a magyar fél nem volt hajlandó ezt a kérdést a tárgyalások napirendjére tűzni, a brit kormány többször kijelentette: a tárgyalások eredménye attól is függ, hogy a magyar kormány jóindulatot tanúsít-e a brit cégekkel szemben. Mivel a magyar gazdaság számára igen fontosak voltak a kereskedelmi kapcsolatok, Budapesten tárgyalásokat kezdtek a brit cégek képviselőivel.³⁹

Ezzel kapcsolatban az MDP Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága 1949. január 19-én a következő javaslatot terjesztette a párt Titkársága elé: „A külföldi tulajdonú vagy többségű vállalatok képviselőivel folyamatban levő és kedvező megoldást ígérő tárgyalásokat le kell folytatni. Bár az ezen a területen elért kezdeti sikereink [...] óta a helyzet lényegesen megváltozott, a Gazdasági Bizottság helyesnek tartja, ha külföldi megkeresésre továbbra sem zárkózunk el a tárgyalások elől ott, ahol bizonyos ígéretek kötnek vagy előnyösnek látszó megegyezés ígérkezik. Külföldi tulajdonú és többségű vállalatok fojtogatásának politikáját csak megfelelő óvatossággal szabad gyakorolnunk, figyelembe véve fontos termelési érdekeinket és a külkereskedelmi tárgyalásainknál esetleg felmerülő nehézségeket.”⁴⁰

Az angol cégek többsége ekkor már jobbnak látta, ha megpróbál megszabadulni magyarországi érdekeltségeitől: céljuk az volt, hogy minél magasabb vételárat próbáljanak kialkudni. A külföldi cégek megvásárlásával kapcsolatos tárgyalásokra a kormány illetékes szervként a Magyar Nemzeti Bankot jelölte ki. A Coats (az Első Magyar Cérnagyár Rt.

³⁸ Helm jelentése Bevinnek, No. 224E, 1948. június 17., NA FO 371/72411. XCA19267 (PIL 508. f. 1/184. ő. e.).

³⁹ Lásd BARÁTH Magdolna: A hároméves tervtől az ötéves tervig. Irányváltás az MKP gazdaságpolitikájában. In: FEITL István–Izsák Lajos–SZÉKELY Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 313.

⁴⁰ MOL M-KS 276. f. 54/26. ő. e.

tulajdonosa) azonban úgy döntött, hogy – amíg lehet – megtartja magyarországi érdekeltiségét. Hosszú tárgyalások után sikerült is egy olyan megállapodást kötnie a magyar kormánnyal, amely biztosította a működést.⁴¹ Természetesen nem volt véletlen, hogy a magyar fél az ő esetükben engedékenyebbnek bizonyult: a cérnagyár exportbevételére igen nagy szüksége volt a magyar gazdaságnak. 1949 januárjában a budapesti brit követ azt jelentette Londonnak, hogy az A. & S. Henry hajlandó eladni magyarországi érdekeltiségét (a jutfonó üzemet) 50 000 fontért,⁴² a National Securities Corporation pedig a gyapjúmosó és posztógyárát 30 000 fontért – de a magyar kormány végül nem írt alá velük megállapodást, mert meg akarta várni a londoni pénzügyi tárgyalások eredményeit.⁴³ A Dunlop, az Unilever és a Shell cégekkel folytatott tárgyalások azonban eredménytelenek voltak. A Dunlop különösen nehéz helyzetbe került, mivel a magyar leányvállalat vezetőit vesztegetésen gátlták. A Shell annyira elégedetlen volt a magyar kormány hozzáállásával, hogy megpróbálta rávenni a brit követséget annak bejelentésére: a Shell Kőolaj Rt. „kényszerű likvidálás” alatt áll.⁴⁴

A londoni kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások 1949. január 26-án kezdődtek. Az angol fél az összes függő gazdasági jellegű kérdésről tárgyalni kívánt, a háború előtti adósságoktól kezdve a háborús károk megtérítésén át az államosítással kapcsolatos igényekig. A magyar delegáció vezetője Sulyok Béla, a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgató-helyettese volt, aki Londonban találkozott a kisebbségi részvényeseket képviselő bizottság vezetőivel is. A találkozón Sulyok hangsúlyozta, hogy az államosítás nem érintette ezeket a részvényeket, csupán annyi változás történt, hogy a cégek többségi tulajdonosa már nem egy magyar magánszemély, hanem a magyar állam.⁴⁵

A londoni kormány képviselőivel folytatott tárgyalások első köre sikertelen volt. A magyar delegáció üres kézzel utazott haza, az angolok pedig ismételten kijelentették, hogy csak akkor hajlandók folytatni a tárgyalásokat, ha érdemi előrelépés történik a magyarországi brit cégek kérdésében. Ennek következtében 1949 februárjában a Magyar Nem-

⁴¹ J. & P. Coats vállalat memorandum a Foreign Office-nak, 1948. december 29. NA FO 371/78562.36393 (PIL 508. f. 1/166. ó. e.).

⁴² Egy angol font ekkor körülbelül 33 forintot ért.

⁴³ Helm jelentése Wallingernek (Foreign Office Southern Department), despatch No. 67/4/49, 1949. január 11. Uo.

⁴⁴ Charles Bateman (FO Southern Dept) feljegyzése Makinsnek, 1949. január 19. Uo.

⁴⁵ A British Shareholders' Committee memorandum a 1949. február 11-én folytatott megbeszélésről, 1949. május 25. NA FO 371/78564.658 (PIL 508. f. 1/119. ó. e.).

zeti Bank több angol céggel is eredményes tárgyalásokat folytatott: a National Securities Corporation tulajdonában álló két cég részvényeiért 27 000 fontot,⁴⁶ az Unilever leányvállalatáért 22 000 000 forintot, az A. & S. Henry jutfonó gyáráért 70 000 fontot volt kész fizetni a magyar fél.⁴⁷ (Az utóbbi gyár értékét még a magyar Ipari Minisztérium is 90 000 fontra becsülte.)⁴⁸ A Shell és a Dunlop képviselőivel folytatott tárgyalások azonban megszakadtak, mert a felek álláspontja között óriási különbségek voltak. A magyar kormány ezzel meglehetősen nehéz helyzetbe került, mivel mindenképpen folytatni szeretne volna a londoni kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat, de éppen a két legfontosabb magyarországi brit céggel nem sikerült megállapodnia. Ezért néhány hét múlva jelezték, hogy készek további megbeszélésekre a Shell és a Dunlop vezetőivel. A biztatónak tűnő fejlemények hatására az angol követ közölte a magyar külügyminisztériummal, hogy június közepén ismét várják a magyar delegációt Londonban, feltéve hogy addig „jelentős előrelépés történik mind a Shell és a Dunlop, mind a kisebb vállalatok és a kisebbségi részvényesek ügyében”.⁴⁹ A magyar kormánynak nem nagyon tetszett, hogy két hónapot kell várniuk, és Berei Andor külügyi államtitkár személyesen tiltakozott amiatt, hogy az angolok összekötik a kereskedelmi tárgyalásokat a vállalatok problémájával.⁵⁰

1949 május végére valamelyest közeledtek az álláspontok a Shell és a Dunlop ügyében, de a megegyezés még mindig reménytelennek tűnt. Sulyok Béla egy feljegyzése szerint, ő ekkor már a Pénzügyminisztérium államtitkára volt, a Magyar Ruggyantaárugyár részvényeiért a Dunlop 200 000 fontot kért (3 év alatt), míg az utolsó magyar ajánlat csupán 100 000 font volt (10 év alatt). A Shellnek tett utolsó magyar ajánlat 10 év alatt fizetendő 670–700 000 font volt, amit az angolok később elutasítottak.⁵¹ A brit cégek nem is annyira a vételár összegét kevesellték, hanem inkább azt nem akarták elfogadni, hogy a magyar fél ilyen

⁴⁶ Sulyok Béla feljegyzése, 1949. február 29. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

⁴⁷ Wallinger levele W. Hilary Youngnak (budapesti brit követség) a Sulyokkal és Vásárhelyivel folytatott megbeszélésről, 1949. február 22. NA FO 371/78551. XC/A/035224 (PIL 508. f. 1/161. ő. e.).

⁴⁸ Southby (budapesti brit követség kereskedelmi titkára) levele Szántó Dénesnek (Magyar Nemzeti Bank) No. 67/34/49, 1949. április 2. NA FO 371/78563.36399 (PIL 508. f. 1/167 ő. e.).

⁴⁹ Foreign Office távirata Youngnak, No. 274, 1949. április 29. NA FO 371/78552. XC/A/035224 (PIL 508. f. 1/162. ő. e.).

⁵⁰ Wallinger távirata a Foreign Office-nak, No. 447, 1949. május 11. NA FO 371/78564.658 (PIL 508. f. 1/119. ő. e.).

⁵¹ Jelentés Sulyok Béla államtitkárnak címezve, aláírás nélkül, 1949. május 24. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

hosszú időtartam alatt kíván törleszteni. Egy, a Foreign Office-ban dolgozó tisztviselő rávilágított arra, hogy ha a magyar kormány az angol–magyar kereskedelemből származó bevétel kb. 5%-át félretenné, a brit cégek követeléseit 3–4 év alatt törleszteni tudná.⁵²

Mindezek ellenére úgy tűnt, hogy lassan sikerül valamilyen kompromisszumot elérni, hiszen mindkét félnek érdekében állt a kereskedelmi kapcsolatok felújítása: Magyarország keményvalutához juthat, az angoloknak szükségük volt a magyar mezőgazdasági termékekre, és arra is számítottak, hogy a bevételek egy részét a magyarok majd a brit cégek vételárának törlesztésére használják fel. Közvetlenül a tárgyalások megkezdése előtt London ismét felhívta Budapest figyelmét arra, hogy a kereskedelmi megállapodás sikere a brit cégekkel való méltányos bánásmódtól is függ. Sikerült is azt az ígéretet kicsikarniuk, hogy a magyar delegáció tárgyal majd Londonban a Shell és az Unilever képviselőivel.

Az angol–magyar kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások 1949. június 20-án folytatódtak. A magyar delegációt ismét Sulyok vezette. A plenáris ülésen R. J. W. Stacy, az angol delegáció vezetője – szokás szerint – felhívta a figyelmet a brit vállalatokkal való megegyezés fontosságára. Sulyok erre azt felelte, hogy a magyar államosítási intézkedések nem érintették a külföldi részvényesek jogait, ha pedig a brit cégek el szándékoznak adni magyarországi érdekeltségeiket, akkor a Magyar Nemzeti Bankhoz kell fordulniuk, és ezt a témát nem kormányközi tárgyalásokon kell megvitatni. Amikor Stacy azt kérte, hogy a magyar delegáció vegye fel a kapcsolatot Londonban az érdekelt cégekkel, Sulyok azt felelte, hogy az ilyen jellegű megbeszéléseket Budapesten kell lefolytatni a Magyar Nemzeti Bankkal. Az ezt követő vita során az álláspontok egyáltalán nem közeledtek.⁵³

Bármennyire erősödött Sulyok a plenáris ülésen arról, hogy nem hajlandók tárgyalni az angol vállalatokkal, a magyar delegáció tagjai másnap mégis felkeresték a Shell, a Dunlop és több más cég képviselőit. A megbeszéléseken hangsúlyozták, hogy csupán közvetítőként működnek a vállalatok és az illetékes magyar szervek között. Az Unileverrel sikerült megállapodni 10 év alatt törlesztendő 680 000 font (22 500 000 forint) összegben, a Shell azonban időközben megváltoztatta álláspontját. Mint Sulyok közölte az angol delegációval: a korábban elfogadott 10 éves részletfizetés helyett 4 éves törlesztéshez ragaszkodik, ráadásul háromszor akkora összeget követelnek, mint a magyarországi leányvál-

⁵² Uo.

⁵³ A plenáris ülés jegyzőkönyve, 1949. június 20. NA FO 371/78555.036103 (PIL 508. f. 1/163. 6. e.).

latat könyv szerinti értéke, amely a magyar szakértők szerint egyébként is kétszerese a valós értéknek.⁵⁴ A Shell képviselője elmondta a Foreign Office illetékesének, hogy nem hajlandók 1 700 000 font vételárnál kevesebbet elfogadni, amelyet 3 év alatt kellene törlesztenie a magyar félnek. Ez némi megütközést keltett a londoni külügyminisztériumban is, ahol azonban később belátták: az olajcég azért nem hajlandó kompromisszumokra a viszonylag jelentéktelen magyarországi leányvállalatával kapcsolatban, mert attól félt, hogy ezzel precedenst teremtené, és veszélybe kerülnének a világ más részein (például Venezuelában) található sokkal fontosabb érdekeltségei.⁵⁵

1949. június 30-án a budapesti brit követ átadott egy jegyzéket a Külügyminisztérium képviselőjének, amely a Shell Rt. tulajdonosa, az Anglo-Saxon Petroleum Company nyilatkozatát tartalmazta. Az angol cég részletesen leírta a leányvállalat helyzetét, és kijelentette: a magyar kormány „hosszú távú politikája” az, hogy „minden hatalmában álló eszközzel igyekszik vállalatunk helyzetét egyre ingatagabbá tenni”, ezért kénytelenek „teljes mértékben lemondani a vállalat irányításáról”. A Magyar Nemzeti Bank utolsó ajánlata 10 év alatt fizetendő 484 210 font volt, pedig a cég vagyona meghaladja a 2 300 000 fontot. Ezért az angol cég kijelenti, hogy a továbbiakban nem vállal felelősséget a Shell Rt. üzletvezetéséért, és a magyar kormánytól kártérítési követeléssel lép fel.⁵⁶

A többi vállalattal folytatott tárgyalások sem jártak egyelőre sokkal több eredménnyel. A Dunlopnak a magyar fél 200 000 fontot ajánlott fel 7 év alatt törlesztendő részletekben, de a cég nem fogadta el. A Neuchatel Asphalt viszont hajlandó volt engedni a 74 000 fontos vételárból, és készek mutatkozott elfogadni a magyar fél 4–5 év alatt fizetendő 40 000 fontos ajánlatát.⁵⁷

Továbbra is úgy tűnt tehát, hogy a magyar kormány megegyezésre törekszik a brit cégekkel kapcsolatosan, ha ettől függ a kereskedelmi tárgyalások sikere. Londonban úgy vélték, hogy a nemzetközi helyzet alakulása is arra ösztönzi Magyarországot, hogy igyekezzen megállapodni. Wallinger budapesti követ felhívta a Foreign Office figyelmét arra, hogy a magyar–jugoszláv viszony romlása miatt a két ország kereskedelmi

⁵⁴ Feljegyzés Sulyok, Buzás és Stacy megbeszéléséről, 1949. június 29. NA FO 371/78565.658 (PIL 508. f. 1/119. ő. e.).

⁵⁵ Rumbold (Foreign Office Southern Department) levele Wallingernek (budapesti brit követség), No. R 5986/1151/21, 1949. június 20. NA FO 371/78554.0356104 (PIL 508. f. 1/163. ő. e.).

⁵⁶ Brit követség jegyzéke a magyar kormányhoz, No. 302, 1949. június 30. MOL XIX-J-1-k 36. d. 199. tétel.

⁵⁷ Roóz István összefoglaló jelentése Szántó Dénesnek (Magyar Nemzeti Bank), 1949. július 1. Uo.

kapcsolatai is visszaesnek, és emiatt valószínűleg felértékelődik a Nagy-Britanniával megkötendő áruforgalmi egyezmény fontossága.⁵⁸ A londoni tárgyalások eredményeként július közepére megszületett egy előzetes megállapodás, amelynek értelmében Nagy-Britannia 9 800 000 font értékben vásárol mezőgazdasági termékeket Magyarországtól az 1949/50-es évben. Az angol élelmiszerügyi minisztériumnak elsősorban kukoricára, cukorra és napraforgóolajra volt szüksége. A brit kereskedelmi minisztérium is megállapodott a magyar delegációval abban, hogy 2,9 millió font értékben vásárolnak magyar ipari termékeket.⁵⁹ A végleges megállapodás azonban nem jött létre, mert London továbbra sem volt elégedett a magyar kormánynak a brit érdekeltségek iránt tanúsított magatartásával. Július 29-én Sulyok bejelentette, hogy a magyar pénzügyi és kereskedelmi delegációk hazautaznak.⁶⁰

A Foreign Office táviratban értesítette a budapesti brit követséget a tárgyalások megszakadásáról. A táviratban érdekes momentumról tájékoztatták Wallingert: a megbeszélések végeztével Sulyok rövid, négyszemközi beszélgetést folytatott Stacyvel, és „azzal magyarázta neki a hivatalos tárgyaláson tanúsított makacsságát, hogy »mások is jelen voltak«”.⁶¹

A nézeteltérések ellenére a magyar fél továbbra is hajlandónak mutatkozott a kompromisszumra, ugyanis a delegáció hazatérése után folytatódtak a tárgyalások a brit cégek budapesti képviselőivel. Az A. & S. Henry új ajánlata 35 000 font volt 7 év alatt teljesítve,⁶² a Neuchatelé pedig 30 000 font 3 részletben fizetve.⁶³ Ezek magyar szempontból nézve már egészen kedvező feltételek voltak. A Foreign Office táviratban közölte Wallingerrel, hogy milyen összegeket tartanak „kielégítőnek”: A Dunlop leányvállalatáért 200 000 fontot, a kisebbségi részvényeseknek összesen 250 000 fontot, az A. & S. Henrynek 45 000 fontot, a Neuchatelnek 30 000 fontot, a National Securitiesnek pedig 28 000 fontot.⁶⁴

Augusztus közepén a magyarok új javaslatot tettek a brit kormány-

⁵⁸ Wallinger távirata a Foreign Office-nak, 1949. július 13. NA FO 371/78566.658 (PIL 508. f. 1/119. ő. e.).

⁵⁹ Feljegyzés a tárcaközi megbeszélésről, 1949. július 16. NA FO 371/78555.036103 (PIL 508. f. 1/163. ő. e.).

⁶⁰ Jegyzőkönyv az egyeztető bizottság második üléséről, 1949. július 29. NA FO 371/78556.036103 (PIL 508. f. 1/164. ő. e.).

⁶¹ Foreign Office távirata Wallingernek, No. 406, 1949. július 30. Uo.

⁶² Wallinger távirata a Foreign Office-nak, No. 632, 1949. augusztus 2. NA FO 371/78566.658 (PIL 508. f. 1/119. ő. e.).

⁶³ Rumbold (Foreign Office) távirata Wallingernek, 1949. augusztus 9., NA FO 371/78567 (PIL 508/f. 1/119. ő. e.).

⁶⁴ Foreign Office távirata Wallingernek, No. 417, 1949. augusztus 5., NA FO 371/78556.036103 (PIL 508. f. 1/165. ő. e.).

nak egyes hosszú távú kötelezettségekkel kapcsolatban, és egyre reménytelibbnek tűnt a megállapodás a magánvállalatokkal is (a Shellt kivéve). A magyar fél felajánlotta, hogy a Magyar Nemzeti Banknál egy elkülönített számlát nyit majd, és ezen helyezik el a brit részvények felvásárlásához szükséges összegeket.⁶⁵ Az MDP Államgazdasági Osztályának a Titkárság elé terjesztett javaslata szerint a delegációnak azt kell felajánlania, hogy a magyar fél az elkülönített számlán 170 000 fontot helyez el, de ha a kereskedelmi megállapodás eléri a 12 000 000 fontot, akkor az összeg 300 000 fontig emelhető. „Ezt tekintjük végső magyar ajánlatnak” – fogalmazott a javaslat.⁶⁶ Az angolok is érezték, hogy ennél többet már nem tudnak elérni, és úgy gondolták, hogy ezen az alapon folytatni lehet a júliusban megszakadt tárgyalásokat. Erre októberben került sor. A Foreign Office-ban azonban meglepetést keltett, hogy a magyar delegáció a Külkereskedelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium alacsonyabb rangú tisztviselőiből állt. Wallinger ezt azzal magyarázta, hogy a magyarok is úgy érzik: a legfőbb akadályok már elhárultak a megegyezés előtt.⁶⁷ Az első megbeszélésen Stacy összefoglalta az addig elért eredményeket: 1949/50-ben Nagy-Britannia összesen 12 700 000 fontért vásárol magyar termékeket, s ebből 9 800 000 fontért élelmiszert. Az ipari termékek vásárlására szánt 2 900 000 fontos keretet az angol fél kész 3 500 000-ra emelni, amennyiben minden kérdésben sikerül kielégítő megoldást találni. A magyar kormány elfogadta, hogy három éven át 500 000 fontot fizet a magyarországi brit vállalatok részvényeiért.⁶⁸ (A Shell, a Coats és az Unilever részvényeire ez nem vonatkozott, mert az olajcég nem volt hajlandó tárgyalni, a két utóbbival pedig már sikerült megállapodni.) Mindkét delegáció elégedettnek tűnt az eredménnyel, és úgy látszott, hogy a végleges megállapodás már csak napok kérdése. Ráadásul a tárgyalások elhúzódásának volt egy, a magyarok számára kedvező következménye: az élelmiszerimportról szóló megállapodást meghosszabbították 1950 decemberéig, ami azt jelentette, hogy az 1950. évi nyári–ősi betakarításokra is kiterjed. Így Magyarország további 2 000 000 fontnyi bevétellel számolhatott.⁶⁹

⁶⁵ Board of Trade feljegyzés a pénzügyi és kereskedelmi tárgyalásokról, 1949. augusztus 15. Uo.

⁶⁶ MOL M-KS 276. f. 54/57. ó. e.

⁶⁷ Wallinger távirata Foreign Office-nak No. 857, 1949. október 15., NA FO 371/78558.036104 (PIL 508. f. 1/164. ó. e.).

⁶⁸ Az egyeztető bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1949. október 19. Uo.

⁶⁹ A brit kormány abba is beleegyezett, hogy a magyar fél a kereskedelmi egyezmény hatályba lépése előtt megkezdje a karácsonyi pulykaszállítmányok kiszállítását. A Board of Trade feljegyzése a kabinetnek, 1949. november 24. FO 371/78560.36393 (PIL 508. f. 1/165. ó. e.).

1949. november 22-én váratlan hírek érkeztek Budapestről: a magyar rendőrség letartóztatta Edgar Sanderst, az amerikai tulajdonú Standard Villamossági Művek angol állampolgárságú alkalmazottját. Rádásul a magyar hatóságok nem engedélyezték, hogy a brit konzul meglátogassa őt. A nyilvánvalóan provokatív lépés ellenére a londoni tárgyalások tovább folytatódtak. A november 29-i plenáris ülésen nem került szóba az ügye. Sőt, mindkét fél további engedményeket tett. A magyar fél késznek mutatkozott elfogadni azt a brit kérést, hogy az elkülönített számlára 1950 májusában és decemberében utalják át azt a pénzt, amellyel elkezdik törleszteni a cégek részvényeinek árát. Cserébe az angol kereskedelmi minisztérium további engedményt tett: a magyar ipari termékek kvótáját 3 500 000-ról 4 000 000 fontra emelte.⁷⁰

Időközben a budapesti angol követ minden lehetséges módon megpróbálta rávenni a magyar hatóságokat arra, hogy engedélyezzék Sanders meglátogatását: még Berei Andor külügyi államtitkárral és Kállai Gyula külügyminiszterrel is beszélt, de erőfeszítései nem jártak sikerrel.⁷¹ December 9-én a Foreign Office közölte Wallingerrel, hogy lemondták a magyar pénzügyi delegációval tervezett találkozót, de úgy, hogy nem hivatkoztak Sanders letartóztatására.⁷² Az angolok még hetekig nem kapcsolták össze a két ügyet. Hihetetlennek tűnt ugyanis számukra, hogy a magyar kormány egy ilyen provokatív lépéssel fel akarja rúgni a még meg sem kötött pénzügyi és kereskedelmi megállapodást. A Foreign Office csak december 19-én, vagyis négy héttel Sanders letartóztatása után közölte a londoni magyar követtel, Bolgár Elekkel, hogy a brit kormány felfüggeszti a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat, valamint a magyarországi brit cégek részvényeinek felvásárlásával kapcsolatos tárgyalásokat is, amíg a magyar kormány nem biztosítja, hogy a budapesti brit konzul meglátogathassa Sanderst, és nem részesítik őt megfelelő elbánásban.⁷³ Néhány nappal később a magyar küldöttség tagjai hazautaztak Londonból.

László György, a delegáció vezetője, hazatérése után részletes jelentést írt a tárgyalásokról. Soraiból világosan kiderül, fogalma sem volt arról, hogy mi készül Budapesten. Jelentésében büszkén sorolja, milyen

⁷⁰ A plenáris ülés jegyzőkönyve, 1949. november 29. Uo.

⁷¹ SZÖRÉNYI Attila: A brit–magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949–1953. *Valóság*, 2006/6. 74–92.

⁷² Foreign Office távirata a budapesti brit követségnek, No. 666, 1949. december 9. NA FO 371/78560.36393 (PIL 508. f. 1/165. 6. e.).

⁷³ Bateman feljegyzése Sir William Strangnek, 1949. december 21. Uo. (A soron kívüli baromfivásárlásokat is felfüggesztették.)

engedményekre sikerült rászorítani az angolokat és milyen előnyös feltételeket harcolt ki Magyarország számára. A tárgyalások felfüggesztése őszintén megrázta, és csalódását a jelentésben is nehezen tudta leplezni. Ennek ellenére kijelentette: „A politikai helyzetet természetesen Budapest ítélte meg helyesen, mikor a tárgyalások megszakítását jelentő levélre adott utasítást. Bateman december 19-i szóbeli jegyzéke, a tárgyalások angol részről való megszakítása és a nyílt politikai zsarolás már csak betetőzés volt.”⁷⁴

Bár a tárgyalásokat formailag valóban az angolok szakították meg, Budapesten már az angol szóbeli jegyzék előtt eldöntötték, hogy a magyar delegáció elhagyja Londont. Az MDP Gazdaságpolitikai Bizottsága a párt Titkárságának 1949. december 14-i ülésére készített előterjesztésében a következőket olvashatjuk:

„E hosszú ideje húzódó tárgyalások során több ízben tettünk pénzügyi vonalon bizonyos engedményeket. Angol részről azonban állandóan újabb kívánságokkal állnak elő.

A legelfogadhatatlanabb kívánságok a magyarországi angol érdekelt-ségű vállalatokkal kapcsolatban merültek fel. Erre vonatkozólag azt kívánják, hogy a magyar kormány vállaljon kötelezettséget a vállalati vásárlás céljára rendelkezésére bocsátott összegeknek meghatározott határidőn belül vállalati vásárlásra való felhasználására, ami az angolok számára az árak diktálását tenné lehetővé. Kívánják továbbá már államosított vállalatok megvásárlását is, holott ez idáig a magyar kormány csak olyan vállalatokat államosított, amelyeket külföldi érdekeltségnek nem ismert el. Végül a szerződés keretein belül rendezni akarják számunkra elfogadhatatlan módon az angol állampolgárság kérdését is.

Mindez azt mutatja, hogy az angolok a tárgyalásokat zsarolásra használják fel. Céljuk nemcsak gazdasági és pénzügyi engedmények kicsikarása, hanem egyúttal politikai nyomást gyakorolnak Magyarországra. (Aktuálisan különösen a Standard üggyel kapcsolatban.)

Az Államgazdasági Bizottság javasolja a Titkárságnak, hogy delegációnknak a következő utasítást adja: Ne tárgyaljon tovább, hanem közölje az angolokkal, hogy az angol álláspont számunkra elfogadhatatlan, s hogy ők hazautaznak Magyarországra. Szólítsák fel az angolokat, hogy végső kívánságaikat írásban nyújtsák át. Közöljék, hogy az ünnepek után a tárgyalásokat Budapesten készek folytatni. Arról, hogy a tárgyalásokat esetleg újra Londonban folytatják, ne nyilatkozzanak.”⁷⁵

⁷⁴ László György összefoglaló jelentése, 1949. december 22., MOL XIX-J-1-j 65. d. 198. tétel.

⁷⁵ Az MDP PB 1949. december 14-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 54/77. ő. e.

A külföldi vállalatok államosítása (1949–1950)

Az elmérgesedő magyar–angol viszony nem sok jóval kecsegtette azt a néhány brit tulajdonú vállalatot, amely még működhetett Magyarországon. A magyar kormány azonban – a Foreign Office és a budapesti brit diplomaták várakozásai ellenére – nem indított azonnali offenzívát a cégek ellen. Hamarosan kiderült, hogy miért nem volt erre szükség: alig egy héttel később, 1949. december 28-án néhány óra leforgása alatt 2600 magyarországi vállalatot államosítottak, köztük az összes külföldi tulajdonú céget. Az Elnöki Tanács 1949. évi 20. sz. törvényerejű rendelete értelmében ugyanis szocializáltak minden olyan ipari és kereskedelmi vállalatot, amelyben az alkalmazottak száma meghaladta a 10 főt. (Azért határoztak meg 10 fős maximumot, mert a korábbi gyakorlat szerint statisztikai szempontból a 20 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalkozásokat tekintették gyáripari jellegűnek, ezért sok cég igyekezett húsz alá csökkenteni alkalmazottainak számát, hogy elkerüljön egy esetleges államosítást.)⁷⁶ A rendelet értelmében az összes külföldi tulajdonban lévő vállalatot is államosították. Ez az MDP Politikai Bizottsága 1949. december 27-i ülése elé terjesztett javaslat szerint a következőt jelentette: „Az államosítás hozzávetőleg 50 000 alkalmazottat foglalkoztató mintegy 2600 vállalatra terjed ki. Ezek közül mintegy 60 külföldi vállalat több mint 20 000 alkalmazottat foglalkoztat. Ha leszámítjuk közülük azokat, amelyek formailag ugyan nem, de lényegében államosítva vannak (pl. a MAORT-ot kb. 4000 alkalmazottal, a Hutter és Levert kb. 1200 alkalmazottal), akkor a külföldi vállalatok száma 56. Ezek közül 25 vállalat, egyenként 100-nál több alkalmazottal (köztük a Standard, a Telefongyár, a Vacuum, a Shell, az Első Magyar Cérnagár, a Budakalászi Textilművek) mintegy 15 000 alkalmazottat foglalkoztat, a fennmaradó 35 kisebb vállalat kb. 1800-at.” Az államosítás várható hatásáról pedig ezt írták: „A külföldi vállalatok nyereséget eddig sem vihettek ki az országból, és a tervgazdálkodás bevezetése óta egyre fokozódó állami ellenőrzés alatt állnak. Ezért a külföldi tőkések tárgyalások alkalmával ismételten hangoztatták, hogy számukra a dolog formai része – az, hogy államosítjuk-e a vállalatokat, vagy sem – nem érdekes, számukra az a fontos, hogy a kezükből így vagy amúgy kivett vállalatokért fizessünk. Bizonyos, számunkra kedvezőtlen anyagi

⁷⁶ Javaslat a Politikai Bizottságnak: „Magántulajdonban levő ipari és közlekedési vállalatok államosítása”, melléklet az MDP Politikai Bizottsága 1949. december 27-i ülésének jegyzőkönyvéhez. MOL M-KS 276. f. 53/42. ó. e.

kihatást itt csak az jelenthet, hogy eddig a nem államosított külföldi kisebbségi érdekeltségek megvásárlása elől általában elzárkóztunk, az államosítás után pedig ezeket sem kezelhetjük másként, mint a külföldi többségi vállalatokat. Mélyebb kihatása azonban külföldi pénzügyi viszonylatban az államosításnak előreláthatólag nem lesz. Nem várható komolyabb visszahatás külkereskedelmi vonalon sem.”⁷⁷

Az államosítási rendelet után a Foreign Office úgy döntött, hogy nem tiltakoznak maga az államosítás ténye ellen, mivel azt minden ország belügyének tekintik. Csupán azt követelhetik – javasolták a jogi szakértők –, hogy a magyar kormány biztosítson „azonnali, megfelelő mértékű és hatékony kártérítést”.⁷⁸ Erre természetesen semmi remény sem volt. A budapesti brit követség mégis jegyzékek sorát intézte a magyar kormányhoz, tiltakozva a brit tulajdon kisajátítása és a brit vállalkozásokkal szemben tanúsított diszkriminatív bánásmód miatt.

Az angol–magyar gazdasági kapcsolatok a mélyponton (1950–1956)

Az elkövetkező három évben szinte alig volt hivatalos kapcsolat az Egyesült Királyság és Magyarország között – leszámítva a szokásos tiltakozó jegyzékeket mindkét részről. (Éppen ezért a Foreign Office-ban meglepetést is keltett, amikor 1950 novemberében a magyar állam kifizette az Unilever cégnek a magyar leányvállalat vételárának második részletét.)⁷⁹ A Sanders-ügy és az államosítások miatt a kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások folytatására sem volt remény. A brit élelmiszerügyi minisztérium ugyan aggódott az angol–magyar kapcsolatok romlása miatt, mivel Nagy-Britanniának szüksége volt a magyar mezőgazdasági termékekre, főleg kukoricára. Emiatt próbált nyomást gyakorolni a Foreign Office-ra, de a brit külügyminisztérium nem volt hajlandó a tárgyalások újrakezdésére addig, amíg a többi kérdésben nem születik megoldás.

A két ország közötti rendkívül rossz viszony csak Sztálin halála után kezdett enyhülni. 1953 augusztusában Sanders amnesztiával kiszabadult a börtönből és elhagyhatta az országot. A pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások csak 1953 novemberében folytatódtak, de az egy évvel

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Wallinger levele Rumboldnak, 1950. január 18. NA FO 371/87873.66121 (PIL 508. f. 154. ó. e.).

⁷⁹ Talbot de Malahide feljegyzése, 1950. november 10. NA FO 371/87862.64138 (PIL 508. f. 151. ó. e.).

később megszületett előzetes megállapodásban nem volt szó kártérítésről. 1955-ben újabb delegáció utazott Londonba a megállapodás véglegesítésére, de őket is arra utasította a kormány, hogy „államosítási és háborús kárigényekről a delegáció semmiféle megállapodást nem köthet”.⁸⁰ A végleges megállapodást 1956 júliusában írták alá. Ennek alapján a magyar exportból származó 12 000 000 fontnyi bevétel 6,5%-át a háború előtti adósságok törlesztésére, valamint az államosított vállalatok és kisajátított földbirtokok volt tulajdonosainak kárpótlására kellett felhasználni.⁸¹

Összegzés

„Amikor ez év [1948] márciusában a magyar kormány úgy döntött, hogy államosítja a teljes magyar ipart (néhány kisebb gyár kivételével, amelyek száznál kevesebb munkást foglalkoztatnak), meglepetésként ért minket, hogy az összes orosz csatlósállam gyakorlatától eltérően a magyarok kiemelték az államosítási törvényből a »külföldi tulajdonú« cégeket. Akkor ez egyfajta gesztusnak tűnt a Magyarországon befektetett »külföldi« tőke tulajdonosai iránt. Hamarosan azonban nyilvánvalóvá vált, hogy e politika alkalmazásának egyetlen oka az volt, hogy úgy akarták állami irányítás alá helyezni ezeket a külföldi vagytonokat, hogy ne merüljön fel fontsterlingben fizetendő kártérítési kötelezettség.”⁸² Az egyik angol vállalat tulajdonosai így értékelték 1948. december 29-én kelt memorandumukban a magyar kormány politikáját. Ironikus módon szinte napra pontosan egy évvel később került állami tulajdonba az összes külföldi tulajdonú cég. Ezzel bekövetkezett az, amire az angol diplomácia már évek óta számított. Így az államosítás és általában a magyar gazdaság szovjet szisztémára való átállítása nem keltett nagy meglepetést Londonban. A Foreign Office-ban már 1943-ban azt mérlegelték, hogy ha a Szovjetunió is részt vesz a közép- és kelet-európai államok felszabadításában, akkor a térség országaiban saját politikai és gazda-

⁸⁰ A Minisztertanács 4434/IX.23./1955. sz. határozata a magyar–angol pénzügyi tárgyalások irányelveiről, 1955. szeptember 20. MOL XIX-J-1-j 65. d. 198. tétel.

⁸¹ ARDAY Lajos: Magyar–angol kapcsolatok a századfordulótól az 1950-es évekig. In: Uő: *Az Egyesült Királyság és Magyarország: Nagy-Britannia és a magyar–angol kapcsolatok a 20. században*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2005. 27.

⁸² A J. & P. Coats vállalat memoranduma a Foreign Office-nak, 1948. december 29. NA FO 371/78562.36393 (PIL 508. f. 1/166. ő. e.).

sági rendszerét vezeti majd be.⁸³ 1948 tavaszán már egyértelműen látszott, hogy a magyarországi angol cégek napjai meg vannak számlálva. A kérdés csak az volt, hogy meddig működhetnek még, és milyen kártalanítást sikerül kiharcolni a magyar államtól.

Az angolok természetesen tudták, hogy a stratégiai kérdések nem Budapesten, hanem Moszkvában dőlnek el, ugyanakkor a valóságosnál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a Szovjetunióknak az egyes konkrét intézkedések meghozatalában. Bár az 1945-ös magyarországi földreformmal kapcsolatban írásos bizonyíték is van arra, hogy az intézkedés időzítéséről a Kremlben döntöttek,⁸⁴ később a magyar kommunista vezetők jóval nagyobb önállósággal rendelkeztek, mint azt Londonban gondolták. A brit diplomaták és a Foreign Office tisztviselői sokszor ott is közvetlen szovjet intervenciót véltek felfedezni, ahol minden bizonnyal a magyar pártvezetés önálló döntéséről volt szó – természetesen összhangban az éppen aktuális moszkvai vonallal. Az említett, 1949. decemberi törvényerejű rendelet megjelenése után a prágai angol nagykövet (aki korábban a budapesti követségen szolgált) felhívta a Foreign Office figyelmét arra, mennyire hasonló az 1948. évi csehszlovák államosítási törvények és a magyar jogszabály szövegezése, de ennek az észrevételnek Londonban sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget.⁸⁵

A magyar kormány részben azért tanúsított viszonylag türelmes politikát a külföldi cégekkel szemben, mert azok fontosak voltak a magyar népgazdaság számára. Némelyikük döntő jelentőségű termékekkel látta el a hazai fogyasztókat, de még jelentősebbek voltak azok, amelyek exportra termeltek, és így devizabevételhez juttatták az országot. A másik ok az volt, hogy a brit diplomácia sikerrel kötötte össze a kereskedelmi tárgyalások és az angol cégek ügyét. A magyar kormány kénytelen volt tárgyalóasztalhoz ülni a magánvállalatokkal, mert csak így lehetett reménye arra, hogy az Angliába irányuló élelmiszerexportból keményvalutára tegyen szert.

Ezek a szempontok azonban 1949-re kezdtek háttérbe szorulni. A KGST létrehozása már azt jelezte, hogy a Szovjetunió és a közép- és kelet-európai népi demokráciák részvételével lassan kialakul egy többé-kevésbé önellátó gazdasági térség. Egyre nyilvánvalóbb volt, hogy a kül-

⁸³ HEGEDŰS Gyula: Nagy-Britannia visszavonulása Közép- és Kelet-Európából, 1941–1947. (Mikor mondott le a brit külpolitika Magyarországról?) *Kút*, 2005/2. 165–166.

⁸⁴ A szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 7725. számú határozata, 1945. március 7. In: VIDA István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 102–103.

⁸⁵ Chancery prágai brit nagykövet jelentése, 1950. január 30. NA FO 371/87874.66121 (PIL 508. f. 154. ő. e.).

földi magánvállalatok magyarországi léte egyszerűen összeegyeztethetetlen az akkorra már megszilárdult politikai-gazdasági rendszerrel. 1949 decemberében az MDP Politikai Bizottságának határozata ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Az 1948 márciusában végrehajtott államosítás óta országunk gazdaságilag és politikailag egyaránt jelentős fejlődésen ment keresztül. Ezért eredményeink mellett mind kirívóbb és további gazdasági és politikai fejlődésünket hátráltató körülmény, hogy ma is még magántulajdonban vannak az összes külföldi tőkés érdekeltségek, köztük igen jelentős nagyvállalatok is [...]. Másrészt a magántőkes vállalatok akadályozzák a munkaerő és a termelőeszközök legésszerűbb felhasználását, összes belső tartalékaink mozgósítását, az ötéves terv érdekében. Nép gazdaságunknak ez a magánkézben levő része állandóan táplálja és megörökíteni törekszik ebben a szektorban a kizsákmányoló elemeket, a dolgozók széles körében hamis elképzeléseket támaszt társadalmunkról.”⁸⁶

1950 februárjában a Foreign Office egyik tisztviselője lényegében hasonlóan értékelte a helyzetet: „Még akkor is, ha nem történt volna meg az államosítás, most már kétségtől világos, hogy kapitalista vállalat nem létezhet kommunista országban. Így tehát ha elfogadjuk a kommunista rendszerek létét, márpedig ez ügyben nem sokat tehetünk, azt is el kell fogadnunk, hogy a brit vagyoni államosítása elkerülhetetlen.”⁸⁷

⁸⁶ Az MDP PB 1949. december 27-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53/42. ő. e.

⁸⁷ N. E. Cox feljegyzése, 1950. február 9. NA FO 371/87874.66121 (PIL 508. f. 154. ő. e.).